

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ І МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3-2/5>

ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ЦІЛІСНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

LEGAL APPROACHES TO UNDERSTANDING THE INTEGRITY OF A PERSON

Курах Л.В., суддя

Мукачівський міський районний суд

Закріплення Хартією основоположних прав Європейського Союзу права на цілісність особистості підняло хвилю уваги зі сторони науковців до правового механізму забезпечення та захисту даного права, що є неможливим без належного аналізу змісту та природи поняття цілісності особистості в правовій думці.

В статті розглянуто особливості розуміння цілісності особистості в етиці та соціології, якими дана категорія приписується такій людині, яка є порядною, чесною, благородною та живе згідно загальних норм суспільної моралі. Проаналізовано зміст цілісності особистості у філософії та встановлено, що розуміння цілісності як повноти та довершеності характерне і для правової науки.

Окрема увага приділяється поняттям гідності та автономії, що допомогло визначити зв'язок двох даних цінностей з фізичною та психічною цілісністю, дотримання яких повинне означати невтручання в такі людські категорії ззовні без законних на те підстав або без волі на те самої особи. Проаналізовано також, що цілісність особистості, окрім такої пасивної складової повинна також характеризуватися і складовою активною, яка передбачає право людини діяти відповідно своїм бажанням, переконанням та потребам в межах дотримання прав інших.

Визначено, що подібні цінності ввійшли і в статтю 3 Хартії основоположних прав людини Європейського Союзу, якою цілісність особистості визначено як право людини та пов'язано з медичними та біомедичними правами, закріпивши також заборони евгеніки, репродуктивного клонування та використання тіла людини і його частин в якості наживи. Принцип автономії ж виражений наявністю інформованої добровільної згоди людини, як обов'язкової умови будь-якого втручання в фізичну та психічну цілісність особи. Особливу увагу приділено змісту інформованої згоди, принципам її надання та отримання, а також умовам правомірності такої згоди.

Ключові слова: гідність, автономія, фізична цілісність, психічна цілісність, Європейський Союз, інформована згода.

The enshrinement in the Charter of Fundamental Rights of the European Union of the right to the integrity of the individual has raised the attention of scholars to the legal mechanism for ensuring and protecting this right, which is impossible without proper analysis of the content and nature of the concept of integrity.

The articles consider the peculiarities of understanding the integrity of the individual in ethics and sociology, which this category is assigned by such people who are orderly, honest, noble and live by the general norms of public morality. The content of the integrity of the individual in philosophy is analyzed and it is established that it understands the integrity as completeness and perfection of character and in legal science.

In addition, attention is paid to the concepts of dignity and autonomy, which help to determine the relationship between the two data on values and physical and mental integrity, which allows to indicate non-interference in such categories of social categories without the law of what is established and undefined. It is also analyzed that the integrity of the individual, in addition to such a passive component can also be joined and actively formed, which provides the human right to act in accordance with their desires, beliefs and needs within the limits of granting rights to others.

It is determined that such values are included in the article 3 of the Charter of Fundamental Human Rights of the European Union, which defines the integrity of the individual as a human right and related to medical and biomedical rights, also consolidating the interest of eugenics, reproductive cloning and human use. The principle of autonomy is the expression of the availability of informed voluntary consent of a person as a prerequisite for any interference in the physical and mental integrity of the individual. Particular attention is paid to the change of information consent, the principles of its provision and receipt, as well as the generalization of the legality of such consent.

Key words: dignity, autonomy, physical integrity, mental integrity, European Union, information consent.

Постановка проблеми. Питання цілісності особистості, яке згадується мислителями ще з часів стародавніх країн, почало найактивніше розвиватися в 20 столітті. З тих часів і до сьогодні цілісність особистості ввійшла як в національні правові системи, так і в міжнародні нормативні акти, а також судову практику. При цьому, така ситуація не допомогла наблизитися до визначення чіткого та однозначного змісту даної категорії, а лише висунула нові та численні запитання стосовно природи цілісності особистості та її місця у праві. Так, останню називають основоположною цінністю, принципом, правом людини, етичною характеристикою або ж правовою категорією. Її досліджують в контексті права на життя та здоров'я людини, в рамках заборони тортур та іншого нелюдського та принижуючого гідність поводження, заборони рабства та підневільної праці, а також як цінності, яка підпадає під захист права на повагу до приватного та сімейного життя тощо. Цілісність особистості поєднується та отожднюється з гідністю людини та автономією, а також захищається в межах наукового прогресу в сфері медицини та біології. Така неоднозначність визначення та тракту-

вання цілісності особистості являється проблемою в правовій теорії та практиці, а тому обрана тема дослідження видається актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна, зарубіжна та міжнародна юридична доктрина є наповненою авторами, які продовжують присвячувати свої роботи питанням цілісності особистості. Це такі вчені, як: Васильєва Н.Г., Стеценко С.Г., Корогод В.А., Козодаєв С.П., Сердюк В.Г., Церковна А.О., Девід Бауман, Девід Фелдман та інші. При цьому, однозначності в рамках вищеприписаної тематики досягнуто не було, а досліджувана категорія продовжує залишатися зрозумілою більше на інтуїтивному ненауковому рівні.

Мета статті. Метою даної наукової статті є окреслення основних підходів до розуміння цілісності особистості та виведення таким чином специфічних та невід'ємних її характеристик.

Виклад основного матеріалу. Будучи по своїй природі надзвичайно багатогранною категорією, розуміння цілісності особистості часто варіюється від контексту, автора чи нормативного документу. У додаток до цього,

у сучасних умовах функціонування суспільства, розвитку науки та техніки, в тому числі, і медицини та біомедицини, дослідження цілісності особистості набуває якісно нового значення та актуальної потреби.

Саме слово «цілісність» («integrity») походить від латинського прикметника *integer*, що перекладається як «цілий», «повний», «довершений» [1].

Аналізуючи юридичну доктрину, як вітчизняну, так і зарубіжну, можна відмітити різноманітність та несистематизованість поглядів вчених на зміст та характер концепції цілісності людини.

Психологи та соціологи, здебільшого англомовні, визначають цілісність особистості як таку рису характеру людини, яка визначає її порядність, чесність, високі моральні та етичні цінності та принципи, поважність серед інших. В етиці цілісність співвідносять з правдивістю та відданістю високим моральним стандартам, яка наділена антонімічним змістом стосовно лицемірності та брехливості.

В філософії, в тому числі і правовій, цілісність особистості прийнято розуміти як повноту та довершеність особи та ставити в один розряд з такими основоположними цінностями як гідність, автономія.

Ознайомлення зі світлими правовою наукою, нормативними актами, а також прецедентним правом (зокрема Європейського суду з прав людини) в даній сфері показує, що саме в такому світлі цілісність особистості розглядається і в правовій теорії, чим обумовлена необхідність більш детально зупинитися на гідності та автономії людини.

Згідно сучасних правових тенденцій, гідність прийнято вважати найвищою соціальною цінністю, яка знаходиться понад правами, свободами та правовими принципами. Вона свідчить, в об'єктивному аспекті, про значущість людини для суспільства з погляду її моральних, духовних, фізичних (природних) якостей, тобто значущість індивіда як людини, як представника людства, незважаючи на належність до тієї чи іншої соціальної спільноти, групи й становища в суспільстві, а в суб'єктивному аспекті – про особистісну значущість для самої особи її моральних, духовних, фізичних (природних) якостей. [2, с. 42-43]

Ще кантівська школа називала гідністю ту чесноту людини, яка і визначає її «людяність», без якої особа втрачає і свою особистість, і взагалі можливість бути людиною [3, с. 302].

В такому значенні цілісність є нерозривною з концепцією гідності людини. Можна назвати два аспекти такої повноти та довершеності. В першому, цілісність особистості має різні виміри, такі як фізичний, психологічний та соціальний. Особа є «цілою» лише якщо всі ці виміри її існування захищені від обмежень чи погрози якихось обмежень. Другий аспект передбачає, що цілісність як повнота та довершеність, не є автоматичним та індивідуальним явищем. Вона виступає явищем соціальним в тому контексті, що гідність особи стає «значимою» лише за умови взаємодії з іншими, оскільки особа – це не просто фізичне тіло, це істота, яка розвиває свої фундаментальні основи та ідентичності, обов'язки та погляди через контакт з іншими такими істотами.

В будь-якому випадку, коли мова йде про гідність людини або ж коли під питанням приниження гідності особи, точкою відліку служить повнота чи довершеність особи. В філософському розрізі, Гейбріел Тейлор відстоює розуміння цілісності як повноти, зазначаючи, що найбільш фундаментальним поняттям цілісної особи є любов до себе, чие «я» є інтегрованим, а життя – цільним. А захист цього цілісного та інтегрованого «я» – це ядро, з якого людина може розквітнути в усій красі [4].

Девід Фелдман в своїй науковій роботі «Громадянські свободи та права людини в Англії та Уельсі» пояснює право на цілісність особистості, як право на свободу від фізичного втручання. Це включає в себе негативні сво-

боди: свободу від фізичної атаки, катування, медичних чи інших експериментів, імунізації чи примусової евгеніки, соціальної стерилізації, а також жорстокого чи принизливого поводження та покарання. Воно також накладає ряд позитивних зобов'язань на державу з метою захистити людину від втручання зі сторони третіх осіб [5, с. 529].

Посягання на цілісність особи можуть здійснюватися як зі сторони третіх осіб, так і особою самостійно. Поняття гідності, яке асоціюють з автономією, відповідно до вчень І. Канта, роз'яснює чому особі потрібно утриматися від свавільного здійснення вчинків, які знецінюють той чи інший аспект їхнього існування. Гідність же в розумінні цілісності стосується більше особистості в її абсолютній повноті та сукупності всіх елементів, а не окремих вчинків чи правомочностей – чи то в силу автономії чи іншої причини.

В процесі дослідження цілісності особистості варто відмітити, що нею передбачається також і можливість самому приймати рішення стосовно свого тіла, розуму, душі, способу життя, ролі та місця в соціумі. Право вибору, самостійного та незалежного, є беззаперечною частиною гідності та цілісності людини як на теоретичному, так і на нормативному рівні, чим обумовлюється спорідненість досліджуваної категорії з поняттям автономії.

Автономія людини є категорією, що походить від концепції гідності особи. Основні принципи автономії людини були закладені в епоху Відродження. Відносно точкою відліку її найоптимальнішого сучасного змісту слід вважати 1496 рік, коли італійський філософ Піко Делла Мірандола випустив наукову роботу на дану тематику «Промова про гідність людини», в якому описав гідність під кутом, який пізніше ляже в основу дефініції автономії людини, а саме, що: «Гідність людини полягає в тому, що вона сама виступає творцем своєї суті. Людина може бути тим, ким хоче бути; вона робить себе такою, якою сама обирає». Тобто, іншими словами автономія людини в найпростішому сенсі – це можливість особи до саморегулювання (*self-rule, self-legislation*) і самоврядування (*self-government*), коли наголос робиться на можливості самоспрямування, вільного від зовнішніх сил, або, за образним висловом Дж. Раза, самоавторство (*self-authorship*), що походить ще з романтичного лібералізму Дж. С. Мілля, який наполягав на різноманітності «експериментів у житті» для пошуку «вільного розвитку індивідуальності» [6].

Як зазначають науковці, «привабливість» автономії обумовлюється її спорідненістю зі свободою, тобто права на невтручання зі сторони держави чи третіх осіб. Ще Аристотель зазначав, що свобода означає, окрім права брати участь у владі, також право жити згідно зі своїми бажаннями.

В загальному ж важливо розуміти, що автономія надає дещо іншого забарвлення цілісності особистості та її дотриманню. В контексті гідності відправною точкою дотримання цілісності особистості виступала фізична цілісність, порушення якої завжди супроводжується і порушенням психічної цілісності, а також моральної та соціальної. Таким чином, маються на увазі лише неправомірні, негативні або небажані посягання на таку цілісність.

Під призою автономії людини слід розглядати правомірні втручання в цілісність особи, тобто ті які є корисними або ті, які не обов'язково є корисними, можуть бути нейтральними або ж і взагалі шкідливими, але являються бажаними зі сторони особи. В такому сенсі, навіть шкідливе втручання в тіло особи може бути шляхом забезпечення її цілісності в усій її сукупності, а відмова в таких діях – може порушити фізичну, психічну, моральну чи соціальну цілісність особи, якщо це суперечить волі особи. Отже, на перший план виносяться саме психічна цілісність, непорушення якої автоматично означає і непорушення цілісності загалом.

Таким чином, можна уможливити, що цілісність особистості як правова цінність є нерозривно пов'язаною з гідністю людини, оскільки передбачає невтручання

та непорушення фізичної та психічної цілісності, а також з автономією, так як цілісність особистості повинна передбачати і можливість особи до самовизначення та дій стосовно власних бажань, потреб та переконань.

В сучасній правовій теорії, цілісність особистості нормативно визначене саме як право людини. Воно ввійшло в міжнародне право шляхом закріплення його в статті 3 Хартії основоположних прав ЄС та розуміється як таке, що пов'язане з медициною та біомедициною. Дане право висвітлюється в Розділі «Гідність» та передбачає, що кожна людина має право на фізичну та психічну цілісність.

В сфері біології та медицини дане право, перш за все, забезпечується такими заборонами, як заборона еugenічних практик, що мають на меті селекцію людини, заборону репродуктивного клонування людини та заборону використання тіла людини та його частин в якості джерела наживи [7].

Автономія людини та пацієнта закріплюється в межах права на цілісність особистості шляхом встановлення необхідності добровільної та вільної згоди особи, як обов'язкової умови медичного та біомедичного втручання.

Як влучно стверджує Стеценко С.Г., питання інформованої згоди є наріжним каменем усієї системи юридичного забезпечення медичної діяльності. Вона пов'язана з юридичним підтвердженням згоди пацієнта на медичне втручання: медичний експеримент, проведення штучного переривання вагітності або видалення тощо [8, с. 160-161].

В.Г. Сердюк, В.А. Корогод, С.П. Козодаєв аналізують організаційно-правові принципи інформованої згоди, зазначаючи, що:

- інформована згода – це право пацієнта й обов'язок медичного працівника, що здійснює медичне втручання;
- інформовану згоду необхідно отримувати на будь-який варіант медичного втручання, починаючи від виміру артеріального тиску, включаючи сеанс гіпнозу і закінчуючи багатогодинною складною хірургічною операцією;
- одержання інформованої згоди свідчить про повагу прав і законних інтересів пацієнта;
- інформована згода обумовлює активну участь самого хворого в процесі лікування;

• завдяки інформованій згоді підвищується ступінь відповідальності лікаря при наданні медичної допомоги [9].

Щодо правомірності інформованої згоди, то найчастіше вченими називаються такі її умови, як: 1) добровільність, що має на увазі прийняття пацієнтом рішення під час відсутності будь-яких зовнішніх факторів, що свідчили б про не добровільність такої згоди; 2) компетентність, тобто ухвалення рішення в умовах дійсно наявних і зрозумілих для пацієнта знань про майбутнє медичне втручання; 3) інформованість, тобто надання лікарем перед медичним втручанням пацієнтові інформації про суть майбутнього втручання.

У випадку, коли інформована згода стосується проведення клінічних досліджень, або коли інформована згода стосується особи, яка не в змозі сама її надати (непередбачувані обставини, недієздатність, психічна хвороба тощо), встановлюються також додаткові критерії, як от вимоги до форми такої згоди, яка повинна бути письмовою та недвозначною [10].

Висновки і пропозиції. Отже, проведені дослідження дозволило дійти висновку, що цілісність особистості, всеосяжна та, в той самий час, фундаментальна цінність, яка розглядається в різних значеннях та контекстах. В той самий час, зміст даного поняття та його подальше трактування безумовно базується навколо повноти та довершеності особи, що являються ядром природи цілісності особистості.

В сучасному праві цілісність особистості прийнято розуміти в двох значеннях. По-перше, цілісність особистості є основоположною цінністю, яка означає, що ніхто не може піддаватися будь-яким неправомірним чи небажаним втручанням в свої тіло та розум, а сама особа має право діяти відповідно до своїх бажань, переконань та потреб. Таким чином, цілісність особистості є нерозривно пов'язаною з гідністю та автономією відповідно. По-друге, актуальне право Європейського Союзу ввело цілісність особистості в свою правову систему в такому змісті у вигляді права людини, закріпленого Хартією основоположних прав Європейського Союзу та пов'язало його з медициною та біологією, доповнивши заборонами еugenіки, репродуктивного клонування та використанні тіла людини та його частин в якості наживи.

ЛІТЕРАТУРА

1. UK Dictionary. *LEXICO* : Powered by OXFORD : website. URL: <https://www.lexico.com/definition/integrity> (дата звернення: 09.03.2020)
2. Церковна А.О. Гідність і честь у цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. К. 2003. 53 с.
3. Кант И. Основы метафизической нравственности. Сочинения в 6 томах. Т. 4. Ч. 1. М. 1965. 544 с.
4. David Bauman. Integrity, Dignity, and Why Moral Exemplars Do What is Right. Washington University in St. Louis. 1-1-2011. website. URL: <https://openscholarship.wustl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1033&context=etd> (дата звернення: 09.03.2020)
5. David Feldman. Civil Liberties and Human Rights in England and Wales. *Oxford University Press*, 2002. 1108 p.
6. Whitman J. Q. "Human Dignity" in Europe and the United States: The Social Foundations. *Cambridge University Press*. 2005 : Website. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511493904.008> (дата звернення: 09.03.2020)
7. Хартія основних прав Європейського Союзу : ХартіяБ Європейський Союз, 07.12.2000 : вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text (дата звернення: 09.03.2020)
8. Стеценко С.Г. Мнличне право України : [підручник] / [С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко, І.Я. Сенюта] ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. С.Г. Стеценка. К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.
9. Концепція добровільної інформованої згоди: зацікавлений погляд з боку пацієнта. Сердюк В.Г., Корогод В.А., Козодаєв С.П.. *Медична інформатика та інженерія*, № 2, 2012: вебсайт. URL: <file:///C:/Users/victo/Downloads/184-Article%20Text-765-3-10-20150624.pdf> (дата звернення: 09.03.2020)
10. WMA Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects>. (дата звернення: 09.03.2020)